

Шамрай Б. М.,

*кандидат юридичних наук, підполковник юстиції,
помічник начальника Головного управління з правової роботи
Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ ЯК УМОВА ГАРАНТУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

FOREIGN EXPERIENCE OF MILITARY COURT FUNCTIONING AS A CONDITION OF GUARANTEE OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT OF MILITARY SERVICES

У статті розглядається досвід функціонування військових судів щодо гарантування права на судовий захист військовослужбовцям у зарубіжних країнах світу. Висвітлено країни, в яких діють військові суди, та проаналізовано діяльність зазначених судів у таких країнах, як: Сполучені Штати Америки, Велика Британія та Федеративна Республіка Німеччина. З'ясовано, що наявність у зарубіжних державах військових судів зумовлюється тим, що на військовослужбовців як осіб з особливим правовим статусом, крім загального законодавства, також поширюється військове законодавство. Встановлено, що гарантування прав та свобод військовослужбовців у провідних країнах світу за допомогою судового захисту набуває все більш універсального характеру, що пояснюється високим ступенем демократичності судового розгляду та ґрунтується на принципах незалежності суду, гласності та відкритості.

Здійснено аналіз національного законодавства, насамперед Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус судів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, та розглянуто доцільність функціонування під час дії особливого періоду в умовах проведення операції Об'єднаних сил у системі судоустрою України військових судів, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, вчинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців і підтриманню правопорядку у військах.

Встановлено, що для ефективної реалізації конституційного права військовослужбовців на судовий захист, особливо під час дії особливого періоду та збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань, важливе значення має позитивний досвід провідних країн світу, в яких судові органи виступають реальним гарантом захисту прав та свобод військовослужбовців, досвід яких можна застосовувати в Україні.

На основі проведеного дослідження автором акцентовано увагу на те, що військові суди виступають реальним гарантом захисту прав та свобод осіб, які проходять військову службу та можливості застосування зарубіжного досвіду в Україні.

Ключові слова: конституційне право військовослужбовців на судовий захист, гарантії прав та свобод військовослужбовців, військові суди.

The article examines the experience of military courts functioning in guaranteeing the right to judicial protection to military personnel in foreign countries of the world. The countries in which the military courts operate are highlighted and the activities of these courts are analyzed in countries such as: United States of America, United Kingdom and Federal Republic of Germany. It has been found out that the presence of military courts in foreign countries is conditioned by the fact that military personnel as persons with special legal status are subject to military law in addition to general law. It has been established that the protection of the rights and freedoms of servicemen in the leading countries of the world through judicial protection is becoming more and more universal, which is explained by the high degree of democratic trial and based on the principles of court independence, transparency and openness.

The analysis of the national legislation, first of all, of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On Judiciary and Status of Judges» of June 2, 2016 № 1402-VIII and considered the feasibility of functioning during a special period under the conditions of the operation of the United Forces in the system of judicial system of Ukraine military courts whose competence will be to hear cases in criminal proceedings concerning war crimes committed by military personnel, which will facilitate the practical implementation of the guarantees of the rights and freedoms of military personnel and maintaining law and order in the troops.

It is established that for the effective implementation of the constitutional right of military personnel to judicial protection, especially during the special period and increasing the number of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, the positive experience of the leading countries in which the judicial authorities act as a real guarantor of the protection of rights and freedoms is essential military personnel whose experience can be applied in Ukraine.

On the basis of the conducted research the author emphasizes that military courts are a real guarantee of protection of the rights and freedoms of persons who pass military service and the possibility of applying foreign experience in Ukraine.

Key words: constitutional right of military personnel to judicial protection, guarantees of rights and freedoms of military personnel, military courts.

Наявність особливого періоду в Україні, збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань призвели до збільшення кількості військових злочинів. Особливої актуальності зазначене питання набуває в умовах проведення операції Об'єднаних сил на сході нашої країни.

З огляду на бойові дії та значну кількість кримінальних справ, порушених стосовно військовослуж-

бовців, які на сьогодні знаходяться в судах, для їх об'єктивного розгляду та прийняття справедливого та законного рішення потрібні специфічні знання. Адже правопорушення, що вчиняються військовослужбовцями, мають свою специфіку, і для їх об'єктивного розгляду судді повинні володіти відповідними знаннями. Тому для ефективної реалізації конституційного права військовослужбовців на

судовий захист важливе значення має позитивний досвід провідних країн світу, в яких судові органи виступають реальним гарантом захисту прав та свобод військовослужбовців, досвід яких можна застосовувати в Україні.

Проблематика функціонування військових судів активно досліджується як у вітчизняному, так і в зарубіжному праві. Питання зарубіжного досвіду функціонування військових судів відображені в чисельних наукових дослідженнях і публікаціях учених та практиків. Серед них слід назвати таких: Ю.О. Бобров, С.В. Оверчук, А.М. Синиця, М.М. Сенько, В.В. Топчій, О.С. Ткачук, М.В. Кушнір, В.І. Шишкін, А.Є. Шевченко, С.С. Юрко та ін.

Мета статті полягає у висвітленні зарубіжного досвіду функціонування військових судів, які гарантують права та свободи військовослужбовців зарубіжних країн світу і перспективи створення військових судових органів у національній судовій системі.

На підставі Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [1] розпочалась операція Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях.

Участь Збройних Сил України та інших військових формувань у зазначеному комплексі організаційно-правових заходів, який спрямований на протидію діяльності незаконних збройних формувань на Сході України, впливає на стан правопорядку у військах та спонукає до збільшення кількості правопорушень та, відповідно, кримінальних справ, які порушуються стосовно військовослужбовців. Тому, на нашу думку, доцільно взяти до уваги досвід зарубіжних країн світу, в яких функціонують військові суди, що гарантують права та свободи військовослужбовцям у цих країнах.

Слід зазначити, що військові суди діють практично в усіх державах, які мають досить численні регулярні Збройні Сили, – це Великобританія, Ізраїль, США, Польща, Росія, Греція, Аргентина, Туреччина, Канада, Бельгія, Іспанія, і ще близько 40 країн світу [2, с. 26]. При цьому в милітаризованих країнах, які часто беруть участь у воєнних конфліктах (Ізраїль, США) або мають очевидні проблеми із сепаратизмом (Іспанія, Туреччина), такі судові органи діють як у мирний, так і у військовий час [3, с. 116]. Окрім згаданих країн, налічується значна кількість держав, що мають військові суди безпосередньо в Європі, це, зокрема: Болгарія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Угорщина. Французька Республіка, хоча й скасувала діяльність військових трибуналів у 80-х роках ХХ ст., незабаром відновила їх функціонування (хоча й в обмеженому вигляді) [4, с. 171].

Так, автономна система військових судів діє в США. У тих випадках, коли були порушені конституційні права військовослужбовця, його справа набуває державного значення, і загальний військовий суд повинен прийняти справу до свого прова-

дження як суд першої інстанції, а Верховний Суд США може стати апеляційною інстанцією у цій справі. Права військових у США захищаються Єдиним кодексом військової юстиції і законами на таких загальних принципах: ніхто не має права притягнути до юридичної відповідальності військовослужбовця, не інакше як за рішенням суду військового трибуналу; ніхто не має права карати військовослужбовця два рази за одну провину; на військовослужбовців не накладаються не встановлені законом стягнення [5]. Зазначені принципи судового розгляду свідчать про гарантії захисту життя, свободи і власності військовослужбовців США. Проголошення судової влади гарантом охорони прав та свобод військовослужбовців закріплюється також у Керівництві для військових судів США від 1969 року, яке регулює основні питання, пов'язані з кримінальною і дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців та порівняних до них осіб.

Система військових судів Великої Британії включає в себе військові суди сухопутних і повітряних сил, які створюються для здійснення судочинства уповноваженим на це командиром або військовим начальником, військово-польовий суд (прикладом діяльності такого суду може бути військово-польовий суд під час конфлікту на Фолклендських (Мальвінських) островах у 1982 р.) та військово-морський суд (діє у складі 5–9 осіб-офіцерів), що призначається Адміралтейством. Військові суди сухопутних і повітряних сил поділяються на три рівні: загальні, окружні та польові, що відрізняються кількістю офіцерів-суддів. Склад суду для вирішення конкретної справи визначається залежно від військового звання підсудного [6, с. 13]. Тобто функціонування військових судів у різних видах збройних сил Великої Британії надає можливість більш об'єктивно та справедливо розглядати справи стосовно військовослужбовців, які належать до конкретних видів збройних сил.

У ФРН низку дисциплінарних стягнень може бути накладено на військовослужбовців тільки в судовому порядку. Зокрема, тільки в судовому порядку накладаються такі стягнення, як зменшення грошового забезпечення військовослужбовців, затримання у просуванні по службі на вищу посаду, затримання у присвоєнні чергового військового звання, пониження у військовому званні, дострокове звільнення з військової служби, позбавлення пенсії та ін. Право накладати такі стягнення надане військовим дисциплінарним судам [7]. Отже, розгляд скарг військовослужбовців щодо порушення їхніх прав та свобод у дисциплінарних судах Бундесверу є не тільки діючим правовим механізмом захисту й охорони прав та законних інтересів військовослужбовців, а й сприяє посиленню гарантій прав та свобод цієї категорії громадян.

Отже, наявність у зарубіжних країнах військових судів зумовлюється тим, що на військовослужбовців як осіб з особливим правовим статусом, крім загального законодавства, також поширюється військове законодавство. Тому слушною є думка, що гарантування прав та свобод військовослужбовців

у провідних країнах світу за допомогою судового захисту набуває все більш універсального характеру, що пояснюється високим ступенем демократичності судового розгляду та ґрунтується на принципах незалежності суду, гласності, відкритості та ін. Право військовослужбовця на судовий захист як універсальний юридичний засіб захисту є контролюючим засобом за діяльністю органів військового управління збройних силах та інших військових формувань зарубіжних країн світу [8, с. 37–42]. Як результат, військові суди виступають реальним гарантом захисту прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах, досвід яких можна застосовувати в Україні.

Водночас на сьогодні військові суди в нашій країні ліквідовано. Однак необхідно погодитися з думкою, що діяльність військових судів характеризувалась такими перевагами, як висока оперативність розгляду кримінальних справ, єдність судової практики за справами, а також застосування виїзних судових засідань, які сприяли правовому вихованню військовослужбовців та мали позитивний вплив на стан військової дисципліни [9, с. 89–91]. Крім того, слушною є позиція, що діюча система судоустрою України зможе дійсно ефективно функціонувати в умовах повномасштабної війни, оскільки навіть відносно невеликий конфлікт на території Донецької і Луганської областей України продемонстрував необхідність відновлення військових прокуратур у 2014 році. Така ситуація, очевидно, може бути пояснена тим, що Україна належить до кола відносно молодих країн, яка за часів незалежності ніколи не брала участі в повномасштабних воєнних конфліктах на своїй території. Але це не означає, що цього ніколи не може статися в майбутньому, а тому вітчизняна правова система має бути належним чином пристосована до гіпотетичної ситуації воєнного часу [3, с. 116]. Однак необхідно зазначити, що відповідно до ст. 125 Конституції України, з урахуванням змін, унесених Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р., створення надзвичайних та особливих судів не допускається [10; 11]. Однак зміст понять «надзвичайні суди», «особливі суди» в чинних нормативно-правових актах не розкривається. Тим більш, на нашу думку, військові суди повинні діяти у загальній системі судоустрою.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII систему судоустрою становлять місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. Також у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд (ст. 31) [12]. Разом із тим натеper у Верховній Раді України зареєстровано декілька законопроектів, якими запропоновано внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII стосовно функ-

ціонування у системі судоустрою військових судів [13; 14]. Проте зазначені законопроекти на цей час відкликано. Відповідно, змін у законодавстві щодо функціонування військових судів у системі судоустрою України не відбулось.

Отже, у системі судоустрою не має військових судів. Деякі вчені вважають, що це не заважає належній реалізації права військовослужбовців на судовий захист, оскільки військові суди були певною мірою рудиментом існуючої за радянських часів судової системи [15, с. 117]. Утім, необхідно погодитись із тим, що в умовах воєнної загрози, що існує сьогодні, на заміну територіальним «цивільним» судам повинні прийти військові суди. Для прийняття справедливого і законного рішення в кримінальних провадженнях про військові злочини, особливо вчинені військовими посадовими і службовими особами, суддя має бути фахово підготовлений не лише в галузі юриспруденції. Він повинен володіти також знаннями у військовій сфері: мати інформацію про взаємовідносини у військовому колективі, його традиції, порядок прийняття рішень командирами і начальниками, порядок підготовки, організації і ведення бойових дій. Саме ці знання дозволяють судді належним чином оцінювати такі дії і такі взаємовідносини. Створення в структурі судової влади системи військових судів є важливим вже хоча б тому, щоб просте питання, хто захистить захисників, перестало бути риторичним [16]. Саме тому слушною є пропозиція щодо створення 12–14 гарнізонних судів як судів першої інстанції, одного апеляційного суду та у складі Верховного Суду передбачити діяльність Касаційної військової палати. Зазначені суди мають бути укомплектовані суддями в межах загального штату судової влади України, що повністю виключить вплив на них військового керівництва [17, с. 38]. Отже, враховуючи міжнародний досвід, наявність особливого періоду та з метою повноцінної реалізації ст. 55 Конституції України щодо захисту конституційних прав та свобод судом, необхідно створити військові суди, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, вчинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та підтриманню правопорядку у військах. Однак необхідно врахувати, що реформування судової системи слід проводити зважено, з опорою як на міжнародний, так і на власний досвід та традиції [18, с. 110].

З огляду на зазначене та відповідно до ст. 125 Конституції України, якою передбачено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації, на нашу думку, в системі судоустрою повинні діяти: військові суди гарнізонів; апеляційні військові суди, юрисдикція яких розповсюджується на відповідні регіони (апеляційні округи); Касаційна військова палата Верховного Суду. Крім того, діяльність військових судів у складі судової влади України виключить будь-який вплив на них із боку органів виконавчої влади та органів військового управління.

Таким чином, здійснене у нашій статті наукове дослідження вказує на необхідність створення в структурі судової влади України системи військових судів. Це не будуть «надзвичайні суди» чи «особливі суди». Це суди, які повинні діяти у загальній системі судоустрою. У свою чергу діяльність військових судів у складі судової влади України виключить будь-який

вплив на них із боку органів виконавчої влади та органів військового управління, що сприятиме ефективній реалізації конституційних прав та свобод військовослужбовців. Тому питання функціонування військових судів під час дії особливого періоду в умовах проведення операції Об'єднаних сил є перспективним та потребує подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січ. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
2. Шевченко В.П. Об аспектах военного правосудия и деятельности военных судов. *Юридическая практика*. Киев, 2009. № 15. С. 26.
3. Юрко С.С. Деякі аспекти відновлення військових судів у системі судоустрою України. *Круглий стіл «Творчий шлях вченого : до 80-річчя В.В. Долежана»* від 4 трав. 2018 р. у Національному університеті «Одеська юридична академія» у м. Одеса, 2018. С. 115–118.
4. Топчій В.В. Моделі системи військових судів у країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* : зб. наук. пр. Дніпропетр. нац. ун-ту, 2016. Вип. 2. С. 171–184.
5. Военное право США. *Юридический портал Закон сегодня*. URL: <http://lawtoday.ru/razdel/biblio/voen-prav/062.php> (дата звернення: 06.05.2019).
6. Фесенко Л.І. Європейський досвід функціонування спеціалізованих судових органів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. № 3. С. 11–21.
7. Шишкін В.І. Військові суди через призму правової держави. *Інтернет-видання «Юриспруденція он-лайн». Право України*. 2004. № 4. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=391>
8. Шамрай Б.М. Досвід провідних країн світу щодо гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: «Право та державне управління»* : зб. наук. пр. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2014. № 3–4. С. 37–42.
9. Кушнір М.В. Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення. *Матеріали круглого столу Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. Київ, 2017. С. 89–91.
10. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
11. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 черв. 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>
12. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 6 черв. 2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
13. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів № 8392-1 від 01.06.2018 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138 (дата звернення: 10.09.2019).
14. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів № 8392 від 22.05.2018 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070 (дата звернення: 10.09.2019).
15. Синиця А.М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 220 с.
16. Бобров Ю.О. Чи будуть військові суди виносити вирок окупантам? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2169428-ci-budut-vijskovi-sudi-vinositi-virok-okupantam.html>
17. Бобров Ю.О. Проблеми правосуддя під час воєнного конфлікту на сході України та гібридної війни. *Публічне право: наук.-практ. юрид. журн.* Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2017. № 4 (28). С. 38–40.
18. Долежан В.В. Судова реформа і раціоналізація судової системи України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 101–112.